ليکوال: ملک اشفاق
ژباړن: زاهد خليلي

۲۰ نومبر ۲۰۱۴

د ابن خلدون ژوند، اند او فلسفه

۹

د امامت يا خلافت شرائط

ابن خلدون هم د الماوردي په شان د خلافت لپاره ځيني شرائط وړاندي کړي دي، چي په لاندي ډول تري ياونه کوو.

۱- علم ـ خليفه بايد په شرعي احکامو باندي پوه وي او بايد چي اجتهادي درجي ته هم رسيدلی وي، تر څو د شرعي احکامو په رڼا کي د مسائلو حل راوباسي او چاته يي د رجوع کولو اړتيا پيښه نه شي او خليفه بايد په هر لحاظ د کمال درجي ته رسيدلی وي.

۲- عدالت ـ امامت يو ديني منصب دی او داسي يوه چوکی ده، چي عدالت په کي ضروري دی، خليفه بايد داسي يو کار ونکړي، چي د هغه شخصيت ته پري صدمه ورسيږي.

۳- کفالت ـ امام بايد د شرعي حدودو د پلي کولو اهليت ولري، په جهاد او جګړه کي بايد د لاربنووني وړتيا ولري، په خليفه کي بايد دومره لياقت موجود وي، چي نور خلک جګړې ته چمتو کړي، شرعي حدود نافذ کړي، د سياست سره اشنا وي، تر څو د دين او دنيا ساتنه وکړي او د هيواد بشپړتيا ته کوم خطر پيښ نه شي.

۴- د حواسو او اعضاوو روغوالی ـ د امام ټول حواس او اعضاء بايد جوړ وي، تر څو خپله دنده په درست ډول سرته ورسوي، د بيلګي په ډول هغه ليونی نه وي، ګونګ نه وي، ګوډ، شل او شوټ نه وي، که د امام په جسم کي کوم نقص پيدا شو، چي هغه نه شو کولای، خپله وظيفه په درست ډول سرته ورسوي؛ نو، د هغه امامت بايد مقيد نه وي.

۵- قريشي نسب ـ په دې شرط کي اختلاف موجود دی، د قاضي ابوبکر باقلاني قول دی، چي د خليفه لپاره دا کوم ضروري شرط نه دی؛ خو، په سقيفه کي په دې مسئلې باندي اجماع شوی؛ ځکه، کله چي انصارو د سعد بن عباده سره بيعت کول غوښتل؛ نو، قريشو د پيغمبر عليه السلام په دې قول باندي، چي (خليفه ياامام بايد قريش وي) دليل ونيوه او انصارو هغه (ابوبکر رض) د خليفه په توګه قبول کړ.

دغه شرط هغه وخت د منلو وړ وه، کله چي په عربي قبائلو کي قريشو ته شرف حاصل وه او خلکو د قريشو مشري منلي وه؛ ځکه، هغوی قومي عصبيت درلوده او دا عصبيت د خلافت د قوي کولو او د احکامو د پلي کولو لپاره ډير ضروري وه، په دې ډول هغه د هغه وخت مصلحت وه، اصلي شرط کفايت (وړتيا) ده؛ ځکه، همدا د حکومت د استحکام او امنيت لپاره مهم دی، د سلطنت د پراختيا سره قريشي عصبيت له منځه ولاړ، بيا دا خبره رامنځته شوه، چي خلافت بايد داسي يو غير قريشي ته ورکړل شي، چي شاته قوي عصبيت ولري، تر څو خلافت په درست ډول

اداره کړای شي، کله چي قاضي ابوبکر باقلاني د قریشیت د شرط نه انکار وکړ؛ نو، په هغه وخت کي په عربو باندي عجمي خلفاء غالب شوي وه او عربي عصبیت کمزوری شوی وه.

ولي عهد ټاکل

ابن خلدون خلیفه د امت ولي او امین هم بولي، ابن خلدون خلیفه ته د ځان نه وروسته د ځای ناستي د ټاکلو حق هم ورکړی دی، امت به په ولي عهد (ځای ناستي) باندي داسي اعتماد کوي، لکه څرنګه چي یي په خلیفه باندي کړی وي، په شریعت کي د امت په اجماع سره دا خبره ثابته ده، چي خلیفه د ځانه وروسته ځای ناستی ټاکلی شي؛ ځکه، حضرت ابوبکر (رض) د صحابه وو په مجمع کي حضرت عمر (رض) خپل ځای ناستی مقرر کړی وه، حضرت عمر (رض) د خپل ځای ناستي توب مسئله شپږو عشره مبشروو صحابه وو ته سپارلي وه، هغوی ته یي واک ورکړی وه، چي امام وټاکي، په دې وخت کي هغوی خلیفه په دیني لحاظ سره وټاکه، اوس که چیرې کوم خلیفه خپل زوی یا ورور خپل ځای ناستی وټاکي؛ نو، باید بد ګماني پرې ونه کړل شي، امیر معاویه (رض) خپل زوی یزید د کورني عصبیت په وجه خلیفه ټاکلی وه، که هغه دا کار نه وه کړی؛ نو، کورني عصبیت مشکلات پیداکول.

د دوه خلافتونو موجودیت

ټول مسلمان مفکرین په دې خبره باندې متفق دي، چي په اسلامي نړۍ په یوه وخت کي باید یو خلیفه موجود وي، که دویم شخص د خلافت دعوی وکړي؛ نو، هغه باغي او واجب القتل دی؛ خو، ابن خلدون لومړنی مفکر دی، چي د اسلامي نړۍ پراخوالي او تنظیم چارو ته په کتو سره یي د دوه خلافتونو (یا خلیفه ګانو) موجودیت یي روا ګرځولی دی، لکه څرنګه چي عباسي خلافت عرب او ځیني مرکزي سیمي اداره کولې؛ خو، په مقابل کي یي په هسپانیه کي د بنو امیه سلطنت هم موجود وه، د خلافت اساسي دنده په خپلو حدودو کي بشپړ امنیت، سوله او انصاف حاکمول دي، که چیرته یو خلیفه د خپل سلطنت په حدودو کي خپله دنده په درست ډول سرته نه شي رسولای؛ نو، دویم خلیفه حق لري، چي د امن او سولي لپاره کار وکړي.

یو نمونه یي حکومت

ابن خلدون د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم او د خلفای راشدینو مبارک دور د حکومت کولو یوه بیلګه ګڼي او د پیغمبر علیه السلام او د خلفای راشدینو خلافت یو ځانګړی او جلا حکومت ګڼي. (یاني د نړۍ لپاره یي د حکومت یوه نمونه ګڼي). ځکه په دې وخت کي د حکومت کولو ټول اهداف پوره شوي وه، د هیچا سره بې انصافي ونه شوه، د خلکو د ژوند ټولي اړتیاوې پوره شوې وې، د خدای تعالی ټول اوامر په درست ډول پلي شوي وه، واکمنو په خپلو مخلصانه کوښښونو سره د خلکو ټولي دنیاوې اړتیاوې او اخروي غوښتني پوره کړې وې، ددې بیلګه تر اوسه پورې د بشریت په تاریخ کي نه ده وراندې شوې، د هغوی د وخت حکومت داسي یوه نمونه ده، که انسان پرې عمل وکړي؛ نو، داسي ټولنه به رامنځته شي، چي ټولي اړتیاوې به یي په اسانی سره پوره شي، د نفرت، کینې او حسد ټولي وریځې به له منځه ولاړې شي، د یو بل سره به د ورور ولی او مینې جذبې پیداشي، انسان به د انسانیت لوړ مقام ته ورسیږي، امیر معاویه (رض) غوښتل، چي ټول اختیارات او د خلافت د ټولي پراختیا واک په خپل لاس کي واخلي، تر څو د هغه څخه پخوا رامنځته شوی قوي خلافت یي له لاسه ونه وځي، د قوي قوت په موجودیت سره امیر معاویه (رض) د خلافت طرف بدل کړ او خپل زوی یزید یي خلیفه وټاکه، چي په دې کار سره د بنو امیه وو په اهل حل و عقد کي اختلافات رامنځته شول.

ابن خلدون د خلافت نه ملوکیت ته د سفر تشریح کړېده او هغه يې سیاسي مصلحت بللی دی او ددې لپاره يې پر عصبیت باندې زور اچولی دی، په داسي حال کي، چي عصبیت یوازې د ایمان او مذهبي اعتقاداتو له لارې سرایت کوي، د ابن خلدون په نظر د شریعت پر ځای عصبیت خلافت ساتلی دی، په هغه وخت کي خلافت یوازې د يو سيوري په شکل باندې پاتی شوی وه، ابن خلدون د خلفای راشدینو حکومت د يوې نمونې په توګه وړاندې کوي، هغه په اوسنيو سلطنتونو (اوسنيو واکمنو) باندې تاکید کوي، چي د هغو اخلاقو خیال دې وساتي، کوم چي د يوه شرعي حکومت لپاره اړین دي.

د قانون تصور

ابن خلدون وايي، چي د انسانانو د یوې ډلي لپاره د قانون موجودیت ډېر اړین دی، تر څو د هغه لاندې انساني چارې اصلاح شي او د قانون پلي کول د حاکم دنده ده، دغه قانون شرعي قانون هم کیدای شي، چي په پلي کولو سره يې انسان ته ثواب ورکول کیږي او هغه انسان چي ددې قانون پر ضد عمل کوي، هغه ګناهګار دی او د سزا مستحق دی، په قوانینو کي باید د عام او خاصو دواړو خیال وساتل شي او په دې کي ټول احکام شامل دي، مسلمانانو ته د ځانګړي قانون جوړولو اړتیا نشته، ابن خلدون د طاهر بن الحسین د هغه لیک حواله ورکوي، کوم چي يې خپل زوی عبدالله بن طاهر ته لیکلی دی، دغه شخص خلیفه مأمون الرشید واکمن مقرر کړی وه، په دې لیک کي طاهر خپل زوی ته د شریعت د احکامو د پلي کولو لارښوونه کوي، ورته وايي، په قران کریم کي چي د کومو حلالو او حرامو ذکر شوی دی، دهغه څخه باید هیڅ انحراف ونه کړي، نبوي حدیث باید له یاده ونه باسي، د خدای تعالی د رضا لپاره باید قران کریم تلاوت کړي؛ ځکه، چي ستا نه پوښتنه کيږي، خپله دنده په ايمانداری سره سرته رسوه، د پیغمبر علیه السلام سنت خپل شعار وګرځوه، د ژمني پابندي کوه او د دروغجنو او چغل خورو خلکو نه ځان ساته.

ابن خلدون د امت په فقهي مکتبونو حنفي، شافعي، مالکي او حنبلي باندې خبرې کړي دي، د شیعه ګانو فقه چي په جعفريه فقه باندې استواره ده، دا ټول د قران او سنتو په رڼا کي وضع شوي دي.

ابن خلدون لیکلي، چي قانون د انسانانو لخوا هم جوړیدای شي، البته دغه قانون د انسانانو د مادي خوشالی لپاره جوړیږي، ددې قانون له مخې زیاتره دنیاوي ګټې په نظر کي نیول کیږي، ابن خلدون د عوامو غونډې واکمن هم مجبور کړي، چي قانون باید مراعت کړي.

ابن خلدون لیکلي، چي د مسلمانانو زیاتره خلک د پنځو فقهي مدرسو پورې تړلي دي؛ نو، باید قانون د هغه ځای د خلکو مطابق جوړ کړل شي او د قوانینو مأخذ باید فقهي مدرسي وي.

د حکومت داخلي نظام

ابن خلدون لیکي، چي د پاچا په اوږو باندې ډېر ستر بوج پروت وي او دا د پاچا ذمه واري ده، چي د خدای تعالی د مخلوق ساتنه باید د دښمنانو څخه وکړي، منصفانه احکام باید پلي کړي، يو بل باید ظلم او زیاتوالي څخه وساتي، د خلکو مالونه باید د نورو د لاسو څخه وساتي او د هغوی تر منځ باید انصاف رامنځته کړي، د خلکو د اقتصادي، ټولنیزو او مذهبي کارونو څارنه باید وکړي او داسي ستونزه رامنځته نه کړي، چي د هغوی په کارونو کي خنډ واقع شي او په تکلیف يې کړي، دې موخې ته د رسیدو لپاره پاچا پوهو او لائقو اشخاصو ته اړتیا لري، که کومک کوونکی د هغه خپل (رشته دار) یا کوم پخوانی حکومتي شخص وي؛ نو، دا د پاچا سره ډېره مرسته کوي.

پاچا د خلکو مرستي ته اړتیا لري، کله، توري، کله قلم او کله هم رایي ته اړتیا لري، پاچا په ځانګړي توګه هغو خلکو ته ډیره اړتیا لري، چي په حکومتي کارونو کي د هغه لاس نیوی وکړي او دا اشخاص باید باوري اشخاص وي، کله، داسي وي، چي یو شخص د زیاتو کارونو وړتیا لري او کله د نورو خلکو نه مرسته غواړي.
ابن خلدون وایي، چي په سلطنت (حکومت) کي څلور دندي ډیري مهمي دي او په دي څلورو کي تر ټولو مهمه دنده د وزیر دنده وي، هغه د سلطنت ټول بار په خپلو اوږو باندي اخلي، دویمه مهمه دنده د کاتب ده، چي والیانو ته لیکونه او مراسلات لیږي، والي په یوه یا زیاتو ولایتونو باندي مقرریږي، دغه والي د خپل ولایت مشر وي او د ټولو ولایتي چارو مشري کوي، خلیفه یا واکمن هغه له دندي ګوښه کولای هم شي، والي په خپل ولایت کي هغه ذمه واري لري، کومه چي واکمن یي لري، دغه والیان د مرکزي حکومت د فرمانونو مطابق د ولایت چاري سمبالوي.
دریمه دنده د مالیي د وزیر (صاحب المال و الجبا) دنده ده، دغه شخص د خراج د راټلو او مصارفو معاملات سرته رسوي او ریکارډ یي د ځان سره ساتي، څلورمه مهمه دنده د حاجب دنده ده، دغه شخص د پاچا د زړه د ارام لپاره کار کوي.
دغه پورته ذکر شوي څلور دندي د نورو نه ډیري لوړي دي او په دوی کي د وزیر دنده یي له ټولو مهمه ده؛ ځکه، دغه شخص د پاچا د لاس لاندي ټولو کسانو څارنه کوي، د پاچا ملګری او همراز وي او په دولتي چارو کي شریک وي، سربیره پر دي نوري دندي هم شته، مثلا د سرحد لپاره ځانګړی شخص ټاکل، د خراج لپاره، د خوراک او څښاک لپاره، د ټیکس او سکو لپاره ځیني مهم اشخاص ټاکل او نور...، دغه اشخاص د نورو اشخاصو د لاس لاندي کار کوي، چي د هغوی په پرتله دغه کوچني دندي دي.
ابن خلدون خلیفه ته وایي، چي د دین د اقامي لپاره باید مفتي، مدرس، امام، خطیب او مؤذن وټاکي، د انصاف د پلي کولو لپاره باید قاضیان وټاکي، محکمي باید جوړي کړي او هغوی (قاضیانو) ته باید معقولي تنخواګاني ورکړي؛ ځکه، اکثره یي مالداره نه وي، خلیفه په دي کار سره کولای شي، چي عوام خوشاله کړي او د خلافت د موجودیت اساسي موخه هم همدا ده، د دین په سیاسي قوت کي زیاتوالی راځي؛ ځکه، مذهبي جذبه خلک نفرت او کرکي ته مجبوروي او بیا ددې خلکو مقابله هیڅ قوم نه شي کولای او هغه حکومتونه چي د دین نه محروم دي، که په شمیر کي زیات هم وي؛ نو، دواړه سره نه برابریږي. ابن خلدون د کاتب د دندي یادونه کړي او ویلي یي دي، چي په حکومت کي کوچني کوچني سیمه ایز حکومتونه موجود وي، چي مشري یي والي کوي، والي مرکزي حکومت ته جوابده وي، هغه لیکي، د حکومت مشر ته په کار دي، چي دا کسان باید په دنده باندي وګماري، چي د هغه ځای د حالات په اړه ورته مالومات ورکړي، د هغه ځای د خلکو سره ښه سلوک وکړي او په ښه ډول سره خپله دنده سرته رسوي.
ابن خلدون د مهمو کلیدي وظیفو لکه فوځي او مذهبي وظیفو په اړه په تفصیل سره خبري کړي دي، هغه د حکومت د ژبي په اړه لیکلي، چي د اسلامي حکومت د مختلفو شعبو او د اسلامي نړۍ د یو بل سره د اړیکو ساتلو لپاره باید یوه ژبه موجوده وي او هغه ژبه باید عربي وي او دا مشوره یي هم ورکړې ده، چي د نورو سیمه ایزو ژبو د پرمختګ لپاره هم باید کار وکړل شي.
نور بیا